

13. *Слободчиков В. И.* Основы психологической антропологии. Психология человека: Введение в психологию субъективности : учеб. пособ. для вузов / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. – М. : Школа-Пресс, 1995. – 486 с.
14. *Петровский В. А.* Личность в психологии: парадигма субъектности / В. А. Петровский. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 386 с.
15. *Татенко В. А.* Психология в субъектном измерении / В. А. Татенко. – К. : Просвита, 1996. – 404 с.
16. *Сагатовский В. Н.* Философия развивающейся гармонии (философские основы мировоззрения). Ч. 1. Введение : философия и жизнь / В. Н. Сагатовский. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1997. – 222 с.

© Савельева В. С.

ДО ПИТАННЯ ПРО ІСТОРІОГРАФІЧНІ МОДЕЛІ СУЧАСНОЇ ІСТОРІКО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

М. М. Скорик, м. Київ

Статтю присвячено оглядові, аналізу та зіставленню підходів до вивчення дисциплінарної історії, розроблених в історії (філософії) науки, в історії психології та в її історіографії. За результатами зіставлення цих трьох груп підходів визначено загальну специфіку стратегій історіюписання, продекларованих істориками вітчизняної психології. Крім того, з'ясовано і систематизовано підсумки сучасних історіографічних дискусій у галузі історії психологічної науки, розглянутих як рамкові можливості аналізу дисциплінарного історіюписання.

Ключові слова: історіографія, історія науки, історіографічна стратегія, позитивізм, постпозитивізм.

Статья посвящена обзору, анализу и сопоставлению подходов к изучению дисциплинарной истории, разработанных в истории (философии) науки, в истории психологии и в ее историографии. По результатам сопоставления этих трех групп подходов определена общая специфика стратегий историописания, декларируемых историками отечественной психологии. Кроме того, выяснены и систематизированы итоги современных историографических дискуссий в области истории психологической науки, рассмотренных как рамочные возможности анализа дисциплинарной истории.

Ключевые слова: историография, история науки, историографическая стратегия, позитивизм, постпозитивизм.

The article contains review, analysis and comparison of approaches of studying disciplinary history, developed within history (philosophy) of science, in history of psychology and in its historiography. The general specificity of the historiographic strategy declared by historians of domestic psychology is defined based on the results of comparison of these three groups of approaches. Also the results of modern historiographic discussions

in the field of history of psychological science, considered as frame possibilities of analysis of disciplinary history, are figured out and systematised.

Key words: historiography, history of science, historiographic strategy, positivism, post-positivism.

Проблема. Способи писання історії дисципліни є визначальними коли йдеться про те, що увійде, а що – ні в її проблемне поле; як буде визначено завдання та їхню актуальність; які питання дістануть належний розв’язок, а які навіть не будуть поставлені. Через те що дисциплінарна історія виконує цілу низку суттєвих для актуального наукового пошуку ролей, її визнають за надважливу з погляду розвитку своєї науки [1, с. 135].

І справа не лише в тому, що дисциплінарна історія забезпечує від “винайдення велосипеда” на кожному її хронологічному етапі, у субгалузевому і регіональному вимірах. Вона так само дає змогу виявляти – або ні – невивчені проблеми або окремі їхні аспекти. Має значення і прогностичний характер цієї дисципліни, потенційно спроможної, коли вибудовується та чи інша ретроспектива, виявляти “точки росту” галузі, вчасно помічати зародження нових напрямів дослідження, осмислювати їхнє значення і перспективи (що фактично робить її основою всіх процесів діагностики, визначення перспектив, оцінювання можливостей, планування та прогностики розвитку психологічного дослідження/знання).

Такі моменти підтверджують необхідність подальшого розвитку історії вітчизняної психології – власне, її поширення на нові тематичні пласти, що не висвітлювалися раніше як через ідеологічний режим, так і з огляду на досягнутий рівень розробленості тогочасного аналітичного історико-психологічного інструментарію. Визначальними ці завдання постають стосовно *вітчизняної соціальної психології*, дисциплінарна історія якої є переважно маловідомою і маловивченою¹.

Нашу розвідку спрямовано на невеличкий сегмент окресленого проблемного поля. А саме на зіставлення підходів до аналізу дисциплінарної історії, уміщених у працях істориків та історіографів історії психологічної науки, з порівняно ширшими моделями власне історії (філософії) науки, що відповідно і є *метою та завданнями цієї статті*. Очікується, що таке зіставлення дасть змогу виявити й оцінити спектр історіографічних підходів, заявлених та використовуваних у дисциплінарному історіописанні. Це уможливило б і подальші дослідницькі кроки, зокрема поставило б на реалістичний ґрунт застосування розроблених сучасною історіографією моделей вивчення історії.

¹ У цьому сенсі покажемо те, що й досі немає систематизуючих або оглядових праць з історії вітчизняної соціальної психології.

Огляд стану вивченості проблеми показує, що сучасні вітчизняні історико-психологічні дослідження наразі досить поодинокі, як і публікації за їхніми результатами. Відповідно ще менше узагальнювальних – теоретичних або ж оглядових – праць з історії психологічної науки: з теорії чи методології історії вітчизняної психології; з її історіографії тощо.

Із сучасних українських досліджень можна згадати працю І. М. Пивоварчик, яка відрефлексувала потребу в більш повному переосмисленні процесу становлення психологічної науки XIX – XX століть і поставила за мету, серед іншого, розробити *метод історико-критичного аналізу рівня сформованості і розвитку психологічних наукових шкіл* (що є власне історіографічним завданням) [2]. Схожим наміром надихалася робота С. В. Пухно, присвячена українській університетській психології другої половини XIX ст. Її метою було *впорядкувати зміст і послідовність явищ історії становлення української психології як вагомого чинника розвитку психологічної науки*. Така мета аргументована необхідністю вивчення і представлення *спадщини українських університетських психологів як досі маловідомої навіть для фахівців у галузі історії психології, не кажучи вже про ширше коло представників фахової психологічної спільноти* [3]. Ця робота – вочевидь через обшир завдань – не ставила самостійних завдань методологічного ґатунку і не визначала специфічно історіографічних методів щодо історії психології. Також номінально історіографічним завданням частково були присвячені більш ранні і власне історико-психологічні дослідження В. М. Мартинюка й І. В. Данилюка та, окрім них, розвідка І. В. Болотнікової, в якій було виокремлено і розглянуто історію окремої психологічної ідеї [4–6]. Можливо, цей – імовірно, неповний – але все ж кількісно незначний перелік праць свідчить про невисоку актуальність самої теми?!

Із цією думкою важко погодитися через те, що обмежена кількість таких досліджень явно конфліктує з обширом поставлених ними завдань. Напрошується оцінка змісту наведених праць у контексті першопрохідництва, постановки майбутніх завдань, повна реалізація яких іще далеко попереду. Це з одного боку. З другого – думці про невисоку актуальність *історіографічних тем* в історії психології суперечить справжній сплеск власне історіографічних праць в одній із “сусідніх” з історією психологічної науки галузей, а саме в історичній науці, який фахівці відмічають протягом останнього десятиліття. З огляду на значно більшу кількість емпіричних досліджень за схожих обставин і вимог – пошуку й ідентифікації цілих сюжетів та окремих подій, що досі є “білими плямами” сучасної вітчизняної історії, – методологія їх пошуку стала головним боєм та, пізніше, цариною реалізації і засадою переродження такої, доти

спеціальної, допоміжної, історико-наукової галузі, як *історіографія* (*історія історичної науки*).

Напрацьований історіографією аналітичний інструментарій частково перетинається із застосуванням в історико-психологічних дослідженнях, однак із зрозумілих причин охоплює куди ширше коло підходів, має відрефлексованими низку специфічно історіографічних питань, які майже не поставали в контексті здійснюваних історико-психологічних досліджень, хоча і є надактуальними для них. Зокрема, такі: чи слід вивчати *історію науки тільки у світлі сучасних досягнень чи й у власному історичному контексті кожного з її етапів?*; чи дослідження *історії науки повинні здійснюватись у річчці виключно інтелектуальної історії чи для них релевантні й дані соціальної історії науки?*; якими є *принципи відбору історіографічних фактів?*; чи *історико-психологічну концепцію певного вченого можна розглядати як головний історіографічний факт, що потребує аналізу, чи слід орієнтуватися на більш комплексний підхід?* тощо.

Слід зазначити, що ці та низку інших питань послідовно висвітлено у відповідних наукових джерелах за суттєво довгий відтинок часу, зокрема в працях з історіографії (починаючи з 1980-х років) і наукознавства (з 1970-х), тобто за понад тридцять-сорок років, і бібліографія питання є чималою. Останнім часом спостерігаємо, повторимося, сплеск інтересу до перелічених питань, і, повторимося ще раз, небезпричинно. Варто назвати лише праці таких сучасних фахових українських історіографів (І. І. Колесник, Л. О. Зашкільняк, Я. С. Калакура, А. П. і В. П. Коцури, Т. М. Попова, В. В. Ващенко, В. Г. Пікалов і С. І. Посохов [7–13] та ін.), де розглядається й дискутується широкий спектр методологічних можливостей аналізу історії, у тому числі й дисциплінарної: від історії ідей і до інтелектуальної історії [14; 15]; від визначення лімітів історичного письма і формулювання запитань щодо “класичних режимів історіописання” [12] до презентації широкої панорами їх сучасних напрямів у працях систематизуючого характеру [8], зрештою, до визначення мережевих моделей аналізу науки та її складових [16].

Згадані роботи надають концептуальні й методологічні можливості, щоб започаткувати і зреалізувати перегляд та презентацію теоретико-методологічних історіографічних моделей, придатних для застосування до гострих або ж невіршених проблем історії вітчизняної психології.

Історіографічні моделі сучасної філософії науки. Ознайомлення з історіографічними моделями, що застосовуються в історії науки (у нашому разі психологічної і, вужче, соціопсихологічної), варто розпочати зі спектру пропозицій, сформованих в історіографії науки.

Науковцям виділяють кілька груп таких моделей [17, с. 100–101]: а) хронологічно перша, яка розцінює історію науки як кумулятивний, поступальний і прогресивний процес (позитивістська модель реконструкції історії науки); б) друга, що розглядає історію науки як процес розвитку через наукові революції (постпозитивістська, у версії Т. Куна); в) третя, що вважає історію науки сукупністю індивідуальних, часткових ситуацій, “кейс-стадіз” [18].

Очевидно, що перші дві моделі слід віднести до процесуально орієнтованих, хоча перша і є чітко еволюційною, а друга поєднує еволюційні і революційні елементи. Що йдеться саме про поєднання, а не виключно про революції (взагалі-то всупереч позиціям Т. Куна, заявленим у його “Структурі наукових революцій”), показали спроби переписати історії окремих наук за кунівською схемою, здійснені в 1960–1970-х роках [19]. Ця модель зорієнтована на виявлення епістемологічних зсувів. Остання модель є позаісторичною, що дуже цікаво. Бо коли ми пишемо чи читаємо про *історичну реконструкцію*, то, за цим визначенням, маємо на увазі минуле і вибудовуємо якусь ретроспективу. Але модель множини часткових ситуацій так само непогано описуватиме і сьогодні, як і минуле – проблема лише в джерельній базі, що принципово відрізнятиметься (особливо в разі доволі давнього минулого, де буде залежна від прийнятих на тоді і дотривалих дотепер систем збереження інформації).

Усесторонній аналіз окремої ситуації робить її перехрестям усіх можливих аналізів науки, сформульованих в одній точці задля вимальовування, реконструкції одної історико-наукової події в “цілісності, унікальності та невідтворюваності” [19]. Фахівці також описують *кейс-стадіз* як історіографічну модель за допомогою метафори воронки, вирви, у яку стягуються попередні і наступні події і де, незалежно від хронологічного етапу, на якому розміщується подія, здійснюється аналіз сьогодні науки: це все одно “тепер”, навіть якщо це “тепер і відтерміноване в часі” [20]. ***Ця модель зорієнтована на разову, і до того ж невелику за обсягом, наукову подію.*** Кейс-стадіз бувають двох типів: а) за предмет вивчення обирають якісь мутаційні точки, в яких змінюється тип культури, тип мислення тощо (Л. А. Маркова наводить за приклад діалоги Галілея, перші статті Ейнштейна тощо); б) за предмет вивчення беруть порівняно рядову подію в історії науки, яка не виводить за рамки наукового мислення цієї доби/культури, але зосереджує, фокусує на його основних особливостях [20].

Ця систематизація історіографічних моделей, сформована науковцями, є досить загальною. Але ми можемо скористатися нею як робочою схемою для систематизації підходів, що застосовуються різними фахівцями і групами фахівців, які спеціалізуються в галузі нашої дисциплінарної історії (таких як історики психологічної науки; методологи психології; її історіографи тощо), а також відстежуючи

подібні ж, але субдисциплінарні ділення і виокремлюючи соціальну психологію і її історію та історіографію. Накладаючи її як свого роду “сіть” на поле фахових дискусій у цій царині, можемо побачити видимі відмінності в підходах істориків психологічної науки та її ж історіографів; отримати, нехай і чорнову, канву оцінювання домінуючого історіографічного канону дисципліни.

Розглядаючи всі ці три історіографічні моделі, що є настільки узагальненими, наскільки це можливо, можемо помітити, як фокус історіографічного пошуку поступово зміщується: від вишукування *логіки розвитку науки*, яка випливає в історичних працях текстуально (історіографічна модель позитивістського зразка), і до зосередження на появі нового в науці (в її історії передусім): нової ідеї, теорії, парадигми тощо, з усім спектром супутніх питань (як-от: у якому стосунку перебуває нова наукова теорія щодо попередньої?; один етап розвитку щодо іншого?; зріла наука щодо нерозвинутого стану?; наука щодо ненаукового знання?; чи розвиток науки є лінійним процесом кількісного накопичення якісно однорідних елементів?; чи він є низкою етапів, які якісно відрізняються один від одного? – і т. ін.).

Хочемо звернути увагу на ще одне обмеження і цих моделей, і наведеної класифікації. Вони побудовані на матеріалі передовсім природничих наук, а тому не можуть бути прямо екстрапольовані на соціальні чи гуманітарні галузі знання. Можливе їх застосування як схем для первинної, “чорнової” оцінки окремих історіографічних фрагментів чи ситуацій дисциплінарної історії психологічної науки. Однак будь-яка деталізація вимагатиме, так би мовити, більш “адаптованих” моделей історичної реконструкції.

Автори “Філософії для аспірантів” В. П. Кохановський, Є. В. Золотухіна, Т. Г. Лешкевич і Т. Б. Фатхі зазначають, що сьогодні всі ці три моделі співіснують у спільному науковому просторі, незважаючи на те, що виникли у різний час [19]. ***І слід сказати, що цей висновок більш аніж справедливий для історії та історіографії вітчизняної психологічної науки.*** А проте таке співіснування не повинно дивувати, враховуючи оцінку В. С. Стьопіна, за якою “становлення постнекласичної науки не приводить до знищення методів та пізнавальних настановлень класичного і некласичного дослідження” [21, с. 67–68], які й далі застосовуються у відповідних собі пізнавальних ситуаціях. Постнекласична наука лише чіткіше визначає сфери їх застосування.

Отже, питання в тому, що саме шукає кожна з виділених історіографічних моделей? Грубо кажучи, якщо кожна з них – то відповідь на якесь запитання, то треба з’ясувати, яке з них лежить в основі кожної з моделей, щоб хоча б начорно окреслити сфери їх застосовності. Із цього погляду позитивістська (перша) модель – суто процесуальна, і межа її придатності – якщо нам треба реконструювати

якийсь процес, ретроспективу, історію у власному сенсі цього слова. Друга, постпозитивістська, орієнтована на виявлення, опис, презентацію епістемологічних зсувів, які є радикально новими і безпрецедентними, бо самі створюють якийсь прецедент, по-перше, і під цим же кутом зору дають змогу, як і попередня історіографічна модель позитивізму, реконструювати процес, ретроспективу, історію дисципліни. Третя модель (модель історії науки як сукупності індивідуальних, часткових ситуацій – “кейс стадіз”) застосовується для якнайповнішого виявлення, опису та аналізу всіх можливих аспектів певної ситуації, наявної в розвитку чи функціонуванні науки.

Треба також зазначити, що лише постпозитивістська модель є історичною. Попередня щодо неї позитивістська історіографічна модель – кумулятивістська (“накопичення” знання) і спрямована на побудову єдиної, цілісної лінії розвитку науки (“логіки розвитку науки”) – антиісторична, бо всі теорії, бачення чи позиції, які не вкладаються в ту однолінійну логіку, виключає із дисциплінарної історії взагалі. Так само нещадно ця модель відтинає й усі можливі контексти виникнення тих чи інших теорій. Тому чим довше та чи інша схема дисциплінарної історії існує, тим більше питань виникає щодо неї. Накопичується низка неузгодженостей, усунути які, спираючись на цю модель, стає неможливо.

Також неісторичною є й третя модель історії науки як сукупності індивідуальних ситуацій – “кейс стадіз”. Однак вона, ґрунтуючись на комбінації всіх можливих дослідницьких методів на обраному об’єкті вивчення, дозволяє максимально широко виявити й описати його феноменологію, що дає підстави для побудови й інших, “неканонічних”, версій дисциплінарної історії, що є дуже привабливим для фундування субдисциплінарних історій – таких, наприклад, як історія вітчизняної¹ соціальної психології.

Пострадянська психологічна історіографія: спектр позицій.

Зіставимо ці схеми з тими, які висловлюють та пропонують історики й історіографи пострадянської психологічної науки. На цьому етапі спиратимемося на аналіз підходів, заявлених істориками психології в навчальних підручниках і посібниках з цієї наукової дисципліни. Аби ці підходи віднайти, ми проаналізували найбільш рейтингові [22] навчальні посібники з історії психології. Для аналізу було відібрано три з них: “История психологии” Т. Д. Марцинковської [23], “История психологии” М. Г. Ярошевського [24] та “История психологии” А. М. Ждан [25], оскільки саме їх найчастіше обирають студенти-

¹ Термін “вітчизняна” застосовується, виходячи з територіальних ознак, а саме щодо наукових центрів, учених та їхніх теорій, що територіально походять відповідно з незалежної Української республіки, Української РСР, українських територій у складі Російської імперії.

психологи для навчання. Детальний розгляд “аналітичних” фрагментів цих книг (переважно текстів вступних “методологічних” розділів, уміщених у кожному із цих трьох посібників) показав, що *панівний у них історіографічний підхід попередньо може бути визначений як рубіжний між допозитивістськими і власне позитивістськими уявленнями про історіописання* [26].

Окремі визначальні поняття дисциплінарного історіографічного канону – такі як “прогрес”, або ж “поступальний розвиток” психологічних знань (“у цілому історія свідчить про неухильний прогрес психологічних знань...” [25]), “логіка науки” (реконструкція якої є основним завданням історика психології), наголос на доконечній необхідності методу історіописання тощо, роблять його суголосним доктрині позитивістської історії.

Представлені в текстах посібників власне методологічні підходи до дисциплінарного історіописання доволі-таки різняться: від визнання *принципу історизму* за провідний (у посібнику авторства А. М. Ждан) і до явного пріоритету, надаваного “логіці науки” (у посібниках М. Г. Ярошевського і Т. Д. Марцинковської). Звичайно, і один, і другий основоположні принципи належать до заявлених, а не до застосовуваних реально (визначення останнього потребувало б розгляду цілого корпусу дослідницьких історико-психологічних праць). Утім, і такий методологічний зріз буде корисним, оприявнюючи рекомендовані численним поколінням істориків психологічної науки дослідницькі схеми.

Принцип історизму. Маємо зазначити, що цей принцип уміщений у хронологічно найдавнішій праці, і його можна було б, звісно, розглядати як просто рудимент *марксистсько-ленінської філософії* в історико-психологічному знанні. Але в такому разі здійснюваний аналіз втратив би на глибині, лишаючи незрозумілим, від чого здійснюється відмова і чому. Що ж до власне *принципу історизму*, то цікаво, що він, будучи проголошений як керівний для будь-якого емпіричного історико-психологічного дослідження, практично спрямовує історика у зворотному напрямку, послідовно закриваючи можливості історико-психологічного дослідження, замість відкривати їх.

Ми вже зауважували, що сам по собі цей принцип продекларований як основоположний в історичному дослідженні (в історичному дослідженні цей принцип стає основоположним [25]). Останнє, отже, мало б передбачати розбудовану на його основі розгалужену систему похідних. І його визначення в цілому підтримує такі очікування, оскільки цей принцип “*вимагає від історика розгляду того чи іншого відтинка минулого у всій повноті його конкретного змісту, в системі відповідних соціокультурних умов, як детермінованого загальною*

ситуацією в науці і такого, що розглядається в зіставленні з попередніми знаннями” [там само].

Цю позицію варто акцентувати додатково, оскільки далі в тексті вона ще розширена завдяки відомій цитаті, що остаточно розставляє крапки над “і”: “При цьому слід “брати не окремі факти, а всю сукупність фактів, які стосуються розглянутого питання, без жодного винятку, адже інакше неодмінно виникне підозра і цілком законна підозра, в тому, що факти були вибрані чи відібрані довільно, що замість об’єктивного зв’язку і взаємозалежності історичних явищ у їх цілому піднесено суб’єктивну мазанину”. В історії не має бути білих плям, забуття тих чи інших історичних подій чи осіб...” [там само].

Отже, основна проблема історії – як історії – відбір подій, сюжетів, персоналій (і проблема критеріїв цього відбору) – у наведеному принципі історизму, як мовиться, прихована: він стає відмовою від розмови, а не її перспективою, закриває проблему, замість пропонувати шляхи її вирішення. Через такий підхід усі дискусійні питання, які стосуються практики історіописання чи його методів, виявляються загнаними в глибину, невідрефлексованими; на поверхні ж тексту простежуються лише невиразні сліди цих історіографічних суперечок. Причому серед цих “слідів” опиняються й принципи для історіографа речі – такі як проблема історіографічного факту (зворотний і “таємний” бік вимоги *брати не окремі факти, а всю сукупність фактів, які стосуються розглянутого питання, без жодного винятку*); антикваристських чи презентистських стратегій історіописання; інтернальної чи екстернальної історії дисципліни і т. ін. Вони зсуюються на маргінес, отримуючи кваліфікації *порушень* чи *відступів від* (“Порушенням принципу історизму в розумінні минулого є презентизм та антикваризм”) [там само].

Очевидно, що ніяке історіописання не може ґрунтуватися на таких засадах. На цьому тлі дрібницею виглядає те, що даний принцип (доречний у загальній системі діалектичного/історичного матеріалізму, звідки й прийшов у дисциплінарний історіографічний канон) є тавтологічним для дисципліни з назвою “історія” у заголовку – як-от історія психології, наприклад. Справді, важко уявити собі історію, вибудовану на принципі антиісторизму.

“Логіка науки” як провідний концепт дисциплінарного історіописання. Інші дві навчальні книги декларують за опорну методологічно інакшу позицію. І трьохаспектна концепція аналізу наукової (історико-психологічної) діяльності М. Г. Ярошевського, і трифакторна аналітична модель розвитку історико-психологічної науки Т. Д. Марцинковської визнають за пріоритет в історико-психологічних розвідках так звану когнітивну координату [24].

Так, трьохаспектна концепція аналізу наукової (історико-психологічної) діяльності авторства Ярошевського у першу чергу

передбачає визнання в розвитку науки наявності певної логіки і відповідно зорієнтовує на її пошук при здійсненні аналізу психологічних теорій (другою та третьою тематичними і методологічними складовими є комунікація, або ж визнання важливості наукового спілкування та особистості вчених, що є традиційним для вітчизняної історії психології підходом). Посібник Ярошевського (творця історико-категоріального аналізу в радянській історії психології) наводить розширене визначення того, що є логікою науки (а що, власне, не є такою). У тексті зазначено, що: “зміна знань про цей світ відбувається закономірно. Ідеться про логіку розвитку, тобто перетворення наукових структур, яким притаманні власні закони...”; “закономірності цієї зміни (перетворення одних понять, категорій, інтелектуальних структур в інші) вивчаються історією науки, і тільки нею однією. Таке її перше унікальне завдання” [там само].

Отож із цього погляду пріоритетним виявляється зосереджений на розкритті “логіки руху” наукової думки, описі “стійких структур”, які відшукуються як основа її розвитку, закономірностей у переходах від одних теорій (“способів дослідження предметного змісту”) до інших історико-категоріальний аналіз. Ця “логічна” координата наукової діяльності, утім, опосередковується притаманним певній епосі *стилем* наукового мислення: “...є певна послідовність у зміні стилів наукового мислення. Кожен стиль визначає типову для даної епохи картину психічного життя” [там само]. Що, звісно, додає історизму всій цій конструкції, але за рахунок ясності (бо ж незрозуміло, як саме слід вивчати й визначати згаданий *стиль*).

Такий же спектр визначень *логіки науки* підтримується і в тексті посібника Т. Д. Марцинковської. Цей посібник визначає чинники розвитку психології, що організовані ієрархічно; один із чинників – *логіка розвитку психологічних знань* – є провідним, а решта два (*соціальна ситуація розвитку науки*; *особистісні особливості конкретного вченого*) – допоміжними щодо нього. Треба зазначити, що тільки цей один основний чинник – *логіка розвитку психологічних знань* – у тексті цього посібника оцінюється як достатньо “об’єктивний” і такий, що піддається науковому вивченню на відміну від інших двох: “Уже з цього короткого опису стає зрозумілим, що цей чинник досить об’єктивний і піддається науковому вивченню. **Два інших чинники більш суб’єктивні**, їх неможливо досліджувати так само строго й отримати однозначні відповіді” [23].

З наведеного вище можна зробити висновок, що *основною схемою історії психологічної науки є так звана логіцистська схема*, оскільки вітчизняну версію історії психології складають теорії (точніше, їх понятійно-категорійний ряд), а також, але в другу чергу, персоналії їхніх творців. Цей виклад віддаляє історика психологічної науки і від власне історії, і від проблем історіописання

методологічного та методичного характеру та скеровує його у бік теорії психологічної науки, що послідовно витісняє в історії власне історичну (подію чи проблему) складову.

Рефлексії історіографів. Отже, якщо на рівні трансляції історико-психологічних знань ці й такого роду питання кваліфікуються як закриті, як такі, що мають усталені відповіді і давно уже не потребують обговорення, то в колі сучасних історіографів історії психології їхня вагомість, навпаки, зростає. До цього висновку схиляє огляд колекції історіографічних за спрямованістю праць, розміщених на фаховому порталі Psyche.ru [26], передовсім праць В. О. Мазилова, В. О. Кольцової, В. В. Ізмайлова, Є. В. Левченко, Ю. М. Олійника, Є. Ю. Воронової, Д. О. Агапова, В. О. Барабанщикова, І. Є. Гарбера та деяких інших [1; 27–34]. Спробуємо деталізувати ці позиції.

Відомий методолог психології В. О. Мазилів зазначає, що роль історії психології має бути більш суттєвою, ніж фіксація змін, скажімо, в категоріальній структурі й пояснювальних принципах науки, як це пропонував М. Г. Ярошевський [27]. Важко не погодитися з його дуже відповідною, на мою думку, загальною оцінкою цієї пізнавальної ситуації, за якою головна проблема полягає в недостатньому реальному взаємному співвіднесенні різних підходів і теорій через нерозробленість методологічного апарату, що уможливив би таку наукову комунікацію. Дослідник дуже конструктивно пропонує “змінити орієнтацію” і замість марних спроб створення “супертеорій” перейти до нормальної роботи з упорядкування та співвіднесення набутих знань, багатство яких психологи досі ще навіть не усвідомлюють.

В. В. Ізмайлов, маючи на меті презентацію розробленої ним системно-векторної моделі історико-психологічного дослідження, формулює (основну, на його думку) проблему логіки розвитку й поглиблення наукового знання як одну з досі не розв’язаних проблем в історії психології [30]. Він обстоює думку, що міждисциплінарність історії психології і ситуація невизначеності в сучасній психології змушують істориків психології розробляти питання методології історико-психологічних досліджень. До такої ж думки схиляється і О. В. Левченко, напрацювання якої стосуються перспектив розроблення методології історико-психологічного дослідження, а тому можуть розглядатися як спроба фахової саморефлексії [31]. Вона наголошує на важливих сучасних тенденціях психологічної історіографії, зокрема на тому, що, окрім класичних проблем методології історико-психологічного дослідження, останнім часом висвітлюються нові, ті, що раніше не входили в перелік обговорюваних. А ще презентує перспективні, на її думку, напрямки розроблення методології історико-психологічного дослідження, серед яких: а) співвідношення експліцитної та імпліцитної методології; б) аксіологія методології;

в) методологія методології або методологія другого порядку;
г) внутрішня і зовнішня позиція методолога [там само].

Дуже цікавим з погляду історії психологічної науки є доробок Ю. М. Олійника, який стосується перспектив “проблемологічного” підходу в історії психології [32]. Антитеза “історії-події” й “історії-проблеми” була, як відомо, ключовою для відмови у середині ХХ ст. від позитивістських історіографічних схем, а відтак постання школи Анналів – спочатку, і появи “нової історії” як постанналівської течії – потому [35, с. 49]. Олійник, спираючись на праці фахових історіографів, вважає за правомірну постановку питання про зміни у методології історико-психологічних досліджень. При цьому на перший план виходять питання про перебудову системи джерел, які підлягають дослідженню, поява нових понять тощо. Дослідник також намагається сформулювати перелік, кадастр “білих плям” методології дисциплінарної історії, серед яких, на його думку: а) співвідношення і взаємовплив наукової і позанаукової психологічної думки в історії психології; б) виявлення єдиних порівнюваних методичних прийомів аналізу різних психологічних джерел; в) роль історика психології як суб’єкта історико-психологічного пізнання; г) можливі шляхи об’єктивізації історико-психологічного пізнання і значення кількісних методів у вивченні історії психології. Ця постановка питання приводить дослідника до пошуку адекватних концептуально-методичної й інструментально-операціональної схем виявлення психологічного змісту у джерелах, які різняться за характером знань, що в них містяться, глибиною узагальнень та рівнем практичної орієнтованості.

О. Ю. Воронова презентує низку методів, що могли б забезпечити ідентифікацію наукової школи (від “картографування” науки, що передбачає виявлення ключових для означеної сфери знання праць, які знаменують ключові ж для неї ідеї; виявлення мереж цитування, що є мірою когнітивного зв’язку поміж дослідниками, і до інших методів аналізу, спроможних забезпечити оцінку наукових досягнень) [33]. У близькому напрямку виявлення адекватних методів історико-психологічного дослідження працює І. Є. Гарбер [34]. Він зауважує, що спорідненість і спільність уявлень про психічну реальність є винятком, натомість правило – поява нової психологічної концепції внаслідок критики попередніх, включно з відкиданням теоретичних постулатів, які лежать в їх основі. У зв’язку із цим дослідник розглядає можливості якісного метааналізу і його результату – створених на його основі публікацій нового виду (систематичних оглядів: *systematic review*, *systematic overview*); кліометричного підходу, призначеного для кількісного оцінювання часу “виживання” теорії, і т. ін.

Узагальненню сучасної історіографічної ситуації в історико-психологічній сфері присвячені праці В. О. Кольцової, завідувачки лабораторії історії психології та історичної психології ІІІ РАН, заступ-

ника директора ІІ РАН та однієї з найвідоміших постатей у російській історіографії психологічної науки, авторки останньої з російськомовних праць із цих питань – “Теоретико-методологических основ истории психологии” [28]. У її працях (за період із 1999 по 2006 роки) виділено *три основні підходи* в дослідженнях (переважно радянської) історії психологічної науки: *інтернальний, екстернальний і персонально-особистісний* [29, с. 578–590], де: а) інтернальний підхід зосереджує увагу в основному на внутрішній, логічній стороні пізнання; б) екстернальний – на зовнішній історії розвитку наукового знання, виводячи й описуючи на її основі внутрішньонаукові закономірності; в) персонально-особистісний підхід є історією суб’єктів наукової діяльності (під якими слід розуміти персоналії вчених). Із цих коротких визначень зроблено типовий для систематизуючих праць висновок, що “зосередження уваги лише на одній із сторін історико-психологічного пізнання і нівелювання інших його аспектів призводить до звуження зони наукового дослідження”, і, далі, що “найбільш продуктивною стратегією в дослідженні історії психології є об’єднання всіх трьох підходів – інтернального, екстернального і персонально-особистісного” [там само, с. 590], що буде знаменувати їх “цілісний розгляд з позицій системної методології” як складноорганізованих об’єктів. Однак треба побачити в цих твердженнях щось більше, аніж іще одне відтворення *принципу історизму*, що вимагає *розгляду того чи іншого відтинка минулого у всій повноті його конкретного змісту*.

Терміни інтернальний/екстернальний, апеляції до “проблемологічного”, чітко усвідомлена і “проговорена” проблема історіографічного джерела тощо свідчать про те, що в цьому тексті – показовому щодо етапу розвитку пострадянської дисциплінарної історіографії в цілому – відтворено вже реальні, а не декларовані проблеми історіописання. Можна зробити висновок, що в цих текстах історіографів психологічної науки проблематизуються підходи й поняття, тривалий час вимушено ігноровані.

Розглянуте вище показує, що наслідки неуваги до питань методології історіописання, яка спостерігалася протягом десятиліть, нарешті, усвідомлюються і певною мірою виправляються. Низка подій у цьому річизі заслуговує на увагу.

По-перше, в історію пострадянської психології повертаються історіографічні дискусії. Це, власне, тенденція останніх років, що прийшла на заміну відносній історіографічній безпроблемності, за якої методологію історії психології, як і будь-якої іншої, визначали принципи діамату (явно) і позитивізму (латентно). Можна сказати, що протягом останніх 20 років поле історіографічних дискусій поступово

відновилося завдяки плюральності психологічної науки¹, ретрансльованої і на її історію.

По-друге, важливо визначити місце таких дискусій у ширшому контексті, за який у даному разі слугували глобальні історіографічні схеми історії (у прийнятому з радянських часів слововживанні – філософії) науки. Таке зіставлення показує, що базовою термінологією дисциплінарних історіографічних дискусій є постпозитивістська, та, що хронологічно належить 1970-м рокам. Перелік цитованих у цих дискусіях учених (Кун, Лакатос, Полані) також підтверджує такий висновок. Це означає, що хронологічно більш пізні дискусії щодо способів історіописання (у часових межах у 40 років, тобто ледь не півстоліття) та його методів оминули і вітчизняну історію психологічної науки, і загалом її історіографію.

Конструктивна частина цього ж висновку мала б підтвердити, що навіть просто ознайомлення з розробленими за цей час аналітичними сценаріями та методами галузі стало б неоціненним джерелом нових інтерпретативних можливостей для історії нашої дисципліни та отримання нових історичних даних.

Детальніший погляд на власне дисциплінарні історіографічні дискусії виявляє, окрім сказаного, і той “розлом” поміж “історією” і “логікою”, що простежується в самій постпозитивістській історії науки [там само]. Відблиски цих розбіжностей чітко видимі на вітчизняному дисциплінарному ґрунті. Так, треба зважити на те, що як вітчизняні історики, так і історіографи психологічної науки в цілому прихильніші до “логіцистської” історії науки (у версії І. Лакатоса) на протигагу “історицистській” (у версії Т. Куна). З тією різницею, звичайно, що історики декларують такі позиції, тоді як історіографи вивчають їх із погляду можливостей застосування в подальшому.

Ця дихотомія “логіцистської герменевтики наукового дослідження” супроти “соціоісторичного аналізу наукового методу” [36], що простежується за проробленим аналізом історико-психологічних праць, представленим у цій статті, дає підстави для висновку, що вітчизняну методолого-історичну традицію у психології можна визначити як аналітичну (емпістемологічну), по-перше, і логіцистську (антиісторичну), по-друге.

Висновки. Які ж перспективи вимальовуються з огляду на все сказане вище? Ми торкнулися тут лише окремих питань історико-методологічних та історіографічних дискусій. Очевидно, що представлені нами три групи історіографічних підходів дуже різняться

¹ Це дуже добре демонструє текст навчального посібника Т. Д. Марцинковської [23].

щодо розробленості. Так, якщо моделі історіографії науки досить добре розроблені і систематизовані (наочним свідченням чого є їх уміщення у відповідному навчальному посібнику), то позиції історіографів психології потребували аналізу, оцінки та систематизації відповідно до заявлених у нашій статті цілей. Нарешті, найгірше справи стоять із працями з історії психологічної науки, оскільки навіть просто ознайомлення з ними в заданому методологічному ключі потребувало специфічних методів і процедур.

Отож наша розвідка є, власне, здійсненим лише в найзагальніших рисах аналізом *історіографічних моделей, що застосовуються в історії психологічної науки*. Автооцінка проробленої праці, очевидно, схиляє до подальшої конкретизації заданих нею напрямків. Зокрема, великий інтерес становило б не лише поглиблене обґрунтування рекомендованих *моделей історіописання психології*, визначених в історико-психологічних працях на рівні декларованих принципів, цілей і завдань, а й аналіз авторських історіографічних практик, що можуть стати чудовим матеріалом для взаємопорівняння і посприяти оформленню остаточних висновків про характеристики і зміст дисциплінарного історіографічного канону.

Література

1. *Кольцова В. А.* Проблемы методологии истории психологии в трудах М. Г. Ярошевского / В. А. Кольцова // Современная психология: состояние и перспективы исследований. Ч. 4. Методологические проблемы историко-психологического исследования. – М. : Ин-т психологии РАН, 2002. – С. 134–157.
2. *Пивоварчик І. М.* Історія становлення психологічних наукових шкіл на півдні України (XIX–XX ст.) : дис. ... канд. психол. наук / І. М. Пивоварчик. – О., 2006. – 296 с.
3. *Пухно С. В.* Університетська психологія в Україні в першій половині ХХ століття : дис. ... канд. психол. наук / С. В. Пухно. – К., 2007. – 218 с.
4. *Мартинюк В. М.* Особливості розвитку української психології у ХVІІІ столітті (Феноменологія психічного у науковій, науково-прикладній, філософській та художній творчості в епоху Просвітництва : дис. ... канд. психол. наук / В. М. Мартинюк. – К., 1997. – 166 с.
5. *Данилюк І. В.* Історія психології в Україні: Західні регіони (остання чверть ХІХ – перша пол. ХХ століття) / І. В. Данилюк. – К. : Либідь, 2002. – 152 с.
6. *Болотнікова І. В.* Розвиток ідеї цілісного дослідження дитини в українській педології 20–30-х років ХХ століття : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / І. В. Болотнікова. – К., 2004. – Режим доступу : <http://www.dissert.com.ua/content/43792.html>.
7. *Колесник І. І.* Українська історіографія: проблеми теорії та історії / І. І. Колесник // Українська історіографія: ХVІІІ – початок ХХ століття. – К. : Генеза, 2000. – 254 с.
8. *Зашкільняк Л.* Сучасна світова історіографія / Л. Зашкільняк. – Львів : ПАІС, 2007. – 312 с.

9. *Калакура Я.* Українська історіографія в структурі історичної науки / Я. Калакура // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики (Число 5). Історіографічні дослідження в Україні (Вип. 10) : у 2 ч. – К., 2000. – Ч. 2. Історіографія. – С. 402–415.
10. *Коцур А. П.* Історіографія історії України : [курс лекцій] / А. П. Коцур, В. П. Коцур. – Чернівці : Золоті литаври, 1999. – 520 с.
11. *Попова Т.* Історіографія сьогодні: три штриха с резюме к проблеме институционального кризиса / Т. Попова // Історіографічні дослідження в Україні. Вип. 19. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2008. – С. 42–72. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/idvu/2008_19/3.pdf
12. *Ващенко В.* Ліміти історичного письма української історіографії: відкриті запитання щодо класичних режимів історіописання / В. Ващенко // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. Вип. 2 (1). – К. : Ін-т історії України НАН України, 2006. – С. 185–198.
13. *Пікалов В. Г.* Багатолика історіографія (Образи історіографії як наукової та навчальної дисципліни / В. Г. Пікалов, С. І. Посохов // Харківський історіографічний збірник. – Вип. 8. – Х., 2006. – С. 156–159.
14. Інтелектуальна історія: спроба конвенції (матеріали круглого столу) // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. Вип. 1. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2005. – С. 7–89.
15. *Репина Л. П.* От истории идей к интеллектуальной истории (Аналитический обзор) / Л. П. Репина // XX век: Методологические проблемы исторического познания : сб. обзоров и рефератов : в 2 ч. – М., 2001. – Ч. 2. – С. 100–101.
16. *Колесник І.* Мережева модель науки (новий проект української історіографії?) / І. Колесник // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. Вип. 4. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2009. – С. 54–89.
17. *Маркова Л. А.* Наука. История и историография XIX–XX вв. / Л. А. Маркова. – М. : Наука, 1987. – 262 с.
18. Філософія та методологія науки [Електронний ресурс] / под ред. В. І. Купцова. – Режим доступу : <http://www.philsci.univ.kiev.ua/bibliob/Kupcov.html>.
19. *Кохановський В. П.* Філософія для аспірантів : учеб. пособ. / В. П. Кохановський, Е. В. Золотухина, Т. Г. Лешкевич, Т. Б. Фатхи. – Изд. 2-е. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2003. – 448 с.
20. *Маркова Л. А.* Конец века – конец науки? / Л. А. Маркова. – М. : Наука, 1992. – 136 с.
21. *Степин В. С.* Теоретическое знание / В. С. Степин. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 744 с.
22. *Олейник Ю. Н.* История психологии в русскоязычном интернете [Електронний ресурс] / Ю. Н. Олейник. – Режим доступу : <http://www.psychе.ru>.
23. *Марцинковская Т. Д.* История психологии : учеб. для студ. высш. учеб. завед. / Т. Д. Марцинковская. – М. : Академия, 2009. – 544 с. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/marcin/01.php.
24. *Ярошевский М. Г.* История психологии от античности до середины XX в. : учеб. пособ. / М. Г. Ярошевский. – М. : Академия, 1996. – 416 с. – Режим доступу : <http://www.psylib.org.ua/books/yaros01/txt00.htm>.

25. *Ждан А. Н.* История психологии. От Античности до наших дней : учебник / А. Н. Ждан. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1990. – 367 с. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/gdan/index.php.
26. *Скорик М. М.* Історіографічні стратегії у вітчизняній дисциплінарній історії / М. М. Скорик // Науковий звіт за поточний 2010 рік на виконання планової теми підрозділу “Історіогенез і методологічний простір побудови соціально-психологічних теорій”; № д/р НДР 0108U001246 / ІСПП НАПН України. – (Рукопис).
27. *Мазилев В. А.* История психологии: необходимость нового историко-методологического подхода [Электронный ресурс] / В. А. Мазилев. – Режим доступа : <http://www.psychе.ru>.
28. *Кольцова В. А.* Теоретико-методологические основы истории психологии / В. А. Кольцова. – М. : Ин-т психологии РАН, 2004. – 416 с.
29. *Кольцова В. А.* История психологии: теоретические и методологические проблемы исследования / В. А. Кольцова, Ю. Н. Олейник // Современная психология. – М., 1999. – С. 578–590.
30. *Измайлов В. В.* Построение системно-векторной модели историко-психологического исследования [Электронный ресурс] / В. В. Измайлов. – Режим доступа : <http://www.psychе.ru>.
31. *Левченко Е. В.* О перспективах разработки методологии историко-психологического исследования / Е. В. Левченко // История отечественной и мировой психологической мысли: Постигая прошлое, понимать настоящее, предвидеть будущее. – М. : Ин-т психологии РАН, 2006. – С. 96–98.
32. *Олейник Ю. Н.* Проблемологический подход в истории психологии: Состояние разработки и перспективы развития / Ю. Н. Олейник // Современная психология: состояние и перспективы исследований. Ч. 4. Методологические проблемы историко-психологического исследования. – М. : Ин-т психологии РАН, 2002. – С. 165–178.
33. *Воронова Е. Ю.* Полисистемный подход в исследовании научной школы [Электронный ресурс] / Е. Ю. Воронова. – Режим доступа : <http://www.psychе.ru>.
34. *Гарбер И. Е.* Префикс “мета” как индикатор переломных моментов развития психологии / И. Е. Гарбер // История отечественной и мировой психологической мысли: Постигая прошлое, понимать настоящее, предвидеть будущее: материалы Междунар. конф. по истории психологии. – М. : Ин-т психологии РАН, 2006. – С. 40–48.
35. *Дюпон-Мельниченко Ж. Б.* Французька історіографія ХХ століття / Ж. Б. Дюпон-Мельниченко, В. Ададуров. – Львів : Класика, 2001. – 158 с.
36. *Анкерсмит Ф.* История и тропология: взлет и падение метафоры [Электронный ресурс] / Ф. Анкерсмит. – Режим доступа : [Библиотека Гумер – философия.](#)

© Скорик М. М.